

İsmayıl KAZIMOV,
professor

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Türk dilləri şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru professor İsmayıl Kazımov AZƏRTAC-a açıqlamasında türk irsinin yaddaşı kimi köç prosesi və dil məsələlərindən danışır. O bildirir ki, türklərin köçü Böyük çöl (steppe) yolu olub: İpək yolu (ticarət + köç). Həmin marşrut dünya tarixinin, dillərin və mədəniyyətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu prosesin tarixi önəmi dillərin yayılması, mədəniyyətlərin qarışması, inancların, habelə o dövrün yeniliklərinin ötürülməsi və ortaq sərvətə çevrilməsidir.

Professor tarixi köç prosesinin dil-də qorunan izləri baxımından bir neçə istiqamətə diqqət cəkərək deyir: “Bu istiqamətlərdən biri toponimlərdir. Tarixi toponimlərin işlənmə ərazilərini müəyyənləşdirmək üçün köç yollarına nəzər salmaq kifayətdir. Ən qədim dövrlərdən bu günümüzə

TÜRK İRSİNİN YADDAŞI: KÖÇ PROSESİ VƏ DİL

AZƏRTAC türk xalqlarının folkloru, adət-ənənələri və mədəni irsinə həsr olunan silsilə yazıları davam etdirir

gəlib çıxmış yazılı mənbələr dilimizin sistemini tarixi yöndə tədqiq etmək baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Köçə məruz qalan etnosların (tayfa və xalqların) adları ərazinin coğrafiyasında qorunub saxlanıb. Məsələn, Otuzikilər, Çobanilər, İyirmidördlər, Təkəli, Qaradolax, Boyat, Xalac, Şamlı, Oğuz, Qıpçaq, Səlcuq, Gəncək, Saka və s. həm tarixdə, həm də dildə əksini tapıb.

Qacar ocağı yer adı Qacarın ordusunun Şuşaya yol alması ilə bağlıdır. Ordu Xudafərinədən keçib dincəlmək məqsədilə Cəbrayılın Soltanlı ərazisində müvəqqəti dayanır, yerin adı qalır”.

Dilçi-alimin sözlərinə görə, digər mühüm sahə dialekt və şivələrdir. Köçlər nəticəsində eyni dilin müxtəlif regionlarda fərqli formaları (cənub, şimal, qərb və şərq dialekt və şivələri) əmələ gəlib. Eyni dialekt sözü bölgələrdə fərqli quruluşda müşahidə olunur: duğadoğadouğa (xırın üzərindən keçən bulanıq su), elti (Qazax, Quba, Şəki) - iki qardaş arvadı; erti (Tovuz - eyni anlamda).

Köç prosesi dilin fonetik və qrammatik səviyyəsində də öz izini qoyub. “Türk dillərinə məxsus eyni,

oxşar morfoloji göstəricilər yayılır. Məsələn, söz ortasında samitlərin qarışması (geminatlar) türk dillərində əlamət, kəmiyyət bildirən lüğət vahidlərində müşahidə olunur: doxxuz, ottuz, aşsağı və s.”, - deyər professor qeyd edib.

Müəhibimiz vurğulayıb ki, Qafqazdan Anadolunun iç bölgələrinə köç prosesi dili assimilyasiya edə bilməyib, onu ikiqat kodlu duruma salıb: “Bu nitq nə tam Qafqaz türkcəsidir, nə də klassik Anadolu modelidir - köçün dil üzərində donmuş izidir”.

Köçün dil üzərindəki izlərindən biri də frazeologiya və atalar sözləridir. “Köç zamanı tayfalar maddi mədəniyyətlə birlikdə obrazları, deyimləri, metaforaları da özləri ilə aparırlar. Bu ifadələr yeni məkanda ya eyni formada yaşayır, ya yerli gerçəkliyə müvafiq dəyişir, ya da nostalji element kimi qorunub saxlanır. Məsələn, “yurdundan-yuvasından düşmək” (Azərbaycan), “qurbət eldə kalmak” (türklərdə qurbət mənası köç mədəniyyətinin başlıca rəmzi sayılır), “sıla hasreti çəkmək” (doğma yerə, kökə, mədəni mühitə duyulan həsrət), “yurdundan-yuvasından

ayrılmaq” (türkmən), qurbətdə qalmak (türkmən), öz ilinə sığmazlıq (türkmən) və s.”

Müəhibimiz, həmçinin qeyd edib ki, türk coğrafiyası vaxtilə uzun məsafə qət edən hun köçünün mütləq dayanacaq yurdlarından olub. “Qara dənizin cənubu və Balkanların, şimalı və Azovətrafi coğrafiyanın tarixi-etnik mənzərəsi göstərir ki, burada hunlar bölünmüş, bir hissəsi Qara dənizin cənubu ilə yoluna davam etmiş, bir hissəsi isə - bəlkə də daha böyük kütləsi Qafqazın şimalına doğru hərəkət etmiş və Qara dənizin şimalı boyunca, Krımdan və Azovun üstündən, Dunay yolunu seçmişlər. Bura haçalanma məntəqəsi olmuşdur. Deməli, ayrılma məntəqəsi qədim türklərin oturaq yerinə vətəninə çevrilmişdir”, - deyər alim fikrini yekunlaşdırıb.

Beləliklə, tarixi köçlər nəticəsində formalaşan dil faktları türk irsinin canlı yaddaşı kimi çıxış edir. Köç yollarında yaranan və qorunan bu dil qatları türk xalqlarının ortaq keçmişini və mədəni davamlılığını bu günə qədər yaşadır.

2026